





دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: جغرافیای سیاسی

عنوان:

**نقش جمهوری اسلامی ایران در پیاده سازی الگوی امنیت مشارکت دسته
جمعی در خلیج فارس**

استاد راهنما:

دکتر محمد اخباری

استاد مشاور:

دکتر غلامحسین حیدری

پژوهشگر:

محسن چوپانی رستمی

۲۹ تیر ماه ۱۳۹۰

تقدیم به :

-پدر عزیزم که با وجود پرمهر و صفایش حقیقی ترین مفاهیم زندگی را به من آموخت و اگر امروز با آزادی و سربلندی نفس می کشم ، مدیون دریای بیکران وجود او هستم .

-یگانه گوهر زندگی ، مادر مهربانم که از آنجا که خود را شناختم التیام بخش هستی من و همیشه کلامش روشنی بخش وجودم و سایه اش آرام بخش حیاتم بوده است.

-همسر دلسوز و فداکارم که همواره بذر نشاط و ذوق تحصیل را در وجودم به یادگار نهاد و همیشه در لحظات سختی و ناامیدیم با امیدهایش موجب دلگرمی بود.

تشکر و قدردانی :

-برخود لازم می دانم از استاد بزرگوار و ارجمندم جناب آقای دکتر اخباری که راهنمایی این پژوهش را بر عهده داشتند و با حوصله بسیار، دست نوشته های اینجانب را مطالعه و مرا در رفع نواقص آن یاری فرمودند و همچنین از استاد گرانقدرم جناب آقای دکتر حیدری که با ارشادات و پیشنهادهای خویش موجب تدوین هرچه بهتر این پژوهش را فراهم نمودند، کمال تشکر و قدردانی را بنمایم.

-جا دارد از ریاست محترم دانشکده ادبیات و علوم انسانی جناب آقای دکتر اکوان، رئیس گروه جغرافیای دانشکده ادبیات و علوم انسانی سرکار خانم دکتر تاج، سرکار خانم فریدونی (کارشناس تحصیلات تکمیلی)، سرکار خانم امیری (مدیر امور پژوهشی دانشکده) و سرکار خانم قاسمی (کارشناس گروه جغرافیا) به خاطر زحمات و دلسوزی هایی که در طول تحصیل برای بنده انجام داده اند تشکر نمایم .

-تشکر و قدردانی می کنم از کلیه اعضای خانواده ام که در زمان تدوین و نگارش پایان نامه و تحصیل نهایت همراهی را با حقیر داشته اند.

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

چکیده

فصل اول

کلیات طرح

- ۱-۱ بیان مسئله ۲
- ۲-۱ هدف های تحقیق ۲
- ۳-۱ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن ۲
- ۴-۱ سئوالات و فرضیه های تحقیق ۳
- ۵-۱ مدل تحقیق ۳
- ۶-۱ شیوه گردآوری اطلاعات ۵
- ۷-۱ روش تحقیق ۵
- ۸-۱ قلمرو تحقیق ۵
- ۹-۱ متغیرهای تحقیق ۵
- ۱۰-۱ محدودیت های تحقیق ۵
- ۱۱-۱ پیشینه تحقیق ۶

فصل دوم

مطالعات نظری

- ۱-۲ تعریف ژئوپلتیک ۹
- ۲-۲ تعریف منطقه ۱۰
- ۳-۲ امنیت و انواع آن ۱۰
- ۴-۲ تهدیدهای راجع به امنیت ملی ۱۴
- ۵-۲ سازمان منطقه ای ۱۵
- ۶-۲ رهیافت های مختلف نسبت به منطقه ۱۷
- ۷-۲ نظریه های همگرایی منطقه ای ۲۲
- ۸-۲ نهاد منطقه ای ۲۸

- ۲-۹ الگوهای امنیت منطقه ای ۲۹
- ۲-۱۰ سطوح امنیت مشارکتی ۳۱
- ۲-۱۱ ویژگی ها و شاخصه های تسهیل کننده نظام امنیت مشارکتی ۳۶
- ۲-۱۲ گزاره های اقدامات اعتماد ساز ۳۸
- ۲-۱۳ اقدامات اعتماد و امنیت ساز ۳۹
- ۲-۱۴ اهداف اقدامات اعتماد ساز ۴۰

فصل سوم

جغرافیای طبیعی و سیاسی خلیج فارس

- ۳-۱ جغرافیای طبیعی خلیج فارس ۴۷
- ۳-۲ اهمیت ژئوپلتیک و ژئواکونومی خلیج فارس ۴۹
- ۳-۳ موقعیت راهبردی خلیج فارس ۵۱
- ۳-۴ تلاش های گذشته برای ایجاد یک سیستم امنیتی در خلیج فارس ۵۳
- ۳-۵ نگاهی به تحولات شکننده در سیستم امنیتی خلیج فارس ۵۶
- ۳-۶ پیمان های موجود در خلیج فارس ۶۰
- ۳-۷ عوامل مهم در تشکیل سیستم امنیت مشارکتی در خلیج فارس ۶۲
- ۳-۸ اهداف ، ضرورت و موانع تشکیل پیمان امنیت مشارکتی در خلیج فارس ۶۶
- ۳-۹ نشانه های تنش و عوامل بحران ساز در نظم منطقه ای خلیج فارس ۷۳
- ۳-۱۰ استراتژی امنیتی ایران در پیاده سازی سیستم امنیت مشارکتی در خلیج فارس ۷۸
- ۳-۱۱ مهم ترین عوامل برجسته کننده نقش ایران در تحقق ترتیبات ۷۸
- ۳-۱۲ فرصت ها در ترتیبات جدید امنیتی ۸۰
- ۳-۱۳ استراتژی امنیت دسته جمعی مورد نظر ایران برای خلیج فارس ۸۱
- ۳-۱۴ مزیت های ایران در الگوی موازنه ۸۲
- ۳-۱۵ مشکلات استراتژیک ایران در پیاده سازی الگوی مشارکت دسته جمعی ۸۳
- ۳-۱۶ فاکتورهای مورد نیاز برای یک مجموعه امنیتی منطقه ۸۶

فصل چهارم

یافته های تحقیق

- ۴-۱ یافته های تحقیق ۹۱
- ۴-۲ شرایط و پیش نیازهای لازم جهت تحقق پیاده سازی الگوی ۱۰۲
- ۴-۳ اثبات یا رد فرضیه ۱۰۵

فصل پنجم

نتیجه گیری و پیشنهادات

- ۵-۱ نتیجه گیری ۱۰۸
- ۵-۲ آینده نگاری و ترسیم وضعیت های پیش رو در خلیج فارس ۱۱۲
- ۵-۳ پیشنهادات ۱۱۴

فهرست منابع و مآخذ

فصل اول

کلیات طرح

فصل اول: کلیات طرح

۱-۱ بیان مسئله

ژئوپولیتیک خلیج فارس، در طول قرون گذشته دچار تغییر و تحول شده که عمدتاً این تغییر و دگرگونی به مبادله قدرت در منطقه خلیج فارس برمی گردد. بنابراین ترتیبات امنیتی در خلیج فارس از دیرباز مورد توجه بازیگران بین المللی و منطقه ای قرار داشته است، اما در پی تحولات سال های اخیر در این منطقه، ظهور عراق جدید و حضور نیروهای نظامی خارجی در آن، بر اهمیت این ترتیبات افزوده است. از آنجا که جمهوری اسلامی ایران یکی از مهم ترین بازیگران در عرصه امنیت خلیج فارس محسوب می شود، هر برنامه ای که در زمینه اخراج آمریکا از منطقه طراحی و تدوین شود برای ایران اهمیت ویژه ای دارد. زیرا این کشور در سال های اخیر با توسل به سیاست پیشگیرانه و بدون مجوز شورای امنیت سازمان ملل متحد به اشغال عراق پرداخت. و با استمرار حضور اشغالگرایانه خود در منطقه به بهانه مبارزه با تروریسم شرایط جدید امنیتی برای تجاوزگری و مهار امنیتی جمهوری اسلامی ایران به وجود آورده است. در حال حاضر، خلیج فارس از یک طرف به خاطر حضور نیروهای آمریکایی و از طرف دیگر، به دلیل چالش هایی که کشورهای عضو شورای همکاری به ویژه امارات عربی متحده به آن دامن می زنند، مانع از اعمال منافع منطقه ای ج.ا.ا. است. به این دلیل جمهوری اسلامی ایران نیز نگران ترتیبات امنیتی آن است و در جستجویی الگویی مشارکت ساز در میان کشورهای اسلامی است که بیشترین فایده و کمترین هزینه را برای منافع منطقه ای در برداشته باشد.

۲-۱ هدف های تحقیق

الف) بررسی نقش امنیت دسته جمعی در برقراری ثبات منطقه ای در خلیج فارس
ب) بررسی نقش جمهوری اسلامی ایران در پیاده سازی الگوی امنیت دسته جمعی در خلیج فارس

۳-۱ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن

منطقه ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیک خلیج فارس با پیشینه چندین هزار ساله تمدنی و سرمایه عظیم فرهنگی و انسانی و منابع و ذخائر سرشار انرژی - ۶۰ تا ۷۰ درصد نفت و ۴۰ درصد گاز جهان بیش از

هر زمان برای همه جهانیان اهمیتی ویژه یافته است. رقابت دولت های بزرگ فرامنطقه ای از سده های گذشته ، وقوع بحران ها و جنگ های مختلف در دهه های اخیر در این منطقه و تاثیرات آن ، حضور کنونی نیروهای نظامی قدرت ها، پیمان های دفاعی دو جانبه کشورهای منطقه با قدرت های فرامنطقه ای و مسابقه تسلیحاتی نشانه هایی از همین توجه و اهمیت به امنیت و ثبات پایدار در این منطقه حیاتی از یکسو و ناکارآمدی و فقدان نوع نگرش به مقوله امنیتی در این دوره ها از سوی دیگر داشته است. در این راستا با وجود اضمحلال نظام سنتی موازنه قوا ، همچنان جایگاه این منطقه در مناسبات جدید بر پایه نفت ، تعریف و دستمایه حضور نیروهای استعمار نو و ترویج مسابقه تسلیحاتی در سطح منطقه شده است. با آغاز قرن بیست و یکم و افزایش اهمیت انرژی و نقش آن در مناسبات جهانی ، چنین به نظر می رسد که نظام جهانی در تجربه ای جدید به دوران جهانی شدن اقتصاد بازار آزاد و یا اقتصادی شدن نظام جهانی وارد شده است. به همین علت ترتیبات امنیتی در خلیج فارس از دیرباز مورد توجه بازیگران بین المللی و منطقه ای قرار داشته است. در این تحقیق محقق با انگیزه بررسی عوامل موثر منطقه ای در تحولات امنیتی خلیج فارس و نقش بازیگران ذی نفوذ و ارائه مدل فرضی برای این منطقه سعی خواهد داشت راه کارهایی برای آینده منطقه با توجه به جایگاه ایران و تمایلات استراتژیکی آن ارائه کند.

۴-۱) سوالات و فرضیه های تحقیق (بیان روابط بین متغیرهای مورد مطالعه)

-سوالات تحقیق

براساس مدل فرضی تحقیق؛ جمهوری اسلامی ایران چگونه می تواند در پیاده سازی الگوی امنیت دسته جمعی (مشارکتی) در منطقه خلیج فارس به ایفای نقش بپردازد؟

-فرضیه های تحقیق

به نظر می رسد ؛ به دلیل نقش مهم و بی بدیل جمهوری اسلامی ایران در منطقه خلیج فارس از یک طرف و عدم هماهنگی و همسویی منافع ملی کشورهای خلیج فارس از طرف دیگر پیاده سازی هرگونه نظام امنیتی بدون حضور جمهوری اسلامی ایران منتج به نتیجه نخواهد شد.

۵-۱) مدل تحقیق:

۱-۶ شیوه گردآوری اطلاعات

روش جمع آوری اطلاعات؛ کتابخانه ای و با استفاده از منابع اینترنتی و تحلیل نگارنده به کمک اساتید داور و مشاور و با توجه به دو اصل واقع گرایی و بهم پیوستگی عناصر می باشد.

۱-۷ روش تحقیق

پژوهش حاضر با توجه به ماهیت تحقیق، از روش توصیف کلی و تحلیلی با قابلیت کاربردی و بانگاهی آینده نگرانه پیروی می کند. پس از گردآوری اطلاعات و داده های مورد نیاز از منابع کتابخانه ای و به شیوه اسنادی، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با پیروی از دیدگاه نئورئالیستی در پی شناخت ضرورت های ایجاد یک نظام امنیتی در خلیج فارس و همکاری همه ی کشورهای منطقه برای تامین امنیت پایدار و منافع مشترک همه ی کشورهای ساحلی بویژه ایران در صورت ایجاد ترتیبات امنیتی بومی در منطقه است.

۱-۸ قلمرو تحقیق

در این رساله، قلمرو تحقیق از نظر موضوعی شامل مبحث نقش جمهوری اسلامی ایران در پیاده سازی الگوی امنیت دسته جمعی (مشارکتی) در منطقه خلیج فارس است. که از نظر مکانی منطقه خلیج فارس و کشورهای واقع در حوزه آن را شامل می شود که موضوع مورد نظر در دوره زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰ میلادی مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت.



۱-۹ متغیرهای تحقیق

در این پژوهش جمهوری اسلامی ایران متغیر مستقل و پیاده سازی الگوی امنیت دسته جمعی (مشارکتی) در خلیج فارس متغیر وابسته می باشد. که حضور نیروهای بیگانه در منطقه خلیج فارس و جنگ های اتفاق افتاده متغیر ناخواسته می باشند.

۱-۱۰ محدودیت ها و مشکلات تحقیق

با توجه امکانات زیاد موجود در کتابخانه های کشور و پیشرفت تکنولوژی فناوری اطلاعات در قرن بیست و یکم از طرفی و حضور اساتید راهنما و مشاور خبره از سوی دیگر، محقق با محدودیت و

مشکل خاصی در موضوع تحقیق مواجه نبود. تنها مشکل در این تحقیق نحوه دسترسی به این منابع با سیر مراحل طولانی اداری بوده است .

۱-۱۱ پیشینه تحقیق

با توجه به اهداف اصلی پژوهش که به دنبال بررسی الف (بررسی نقش امنیت دسته جمعی در برقراری ثبات منطقه ای در خلیج فارس و ب) بررسی نقش جمهوری اسلامی ایران در پیاده سازی الگوی امنیت دسته جمعی در خلیج فارس بوده می باشد؛ در این حوزه به دلیل اهمیت خلیج فارس و نقش مهم این منطقه در عرصه بین المللی برای کشورهای این حوزه و قدرت های فرامنطقه ای تحقیقات زیادی انجام شده که به تعدادی از آنها که نزدیک به این حوزه انجام شده اند اشاره می شود: -آقای مهدی ملک حسینی در تحقیق خود با عنوان " نقش ژئوپلیتیک خلیج فارس در امنیت ملی ایران " که در سال ۱۳۸۴ در دانشگاه تهران با راهنمایی خانم دکتر زهرا پیشگاهی فرد و مشاوره مجتبی قدیری معصوم به انجام رسانده اند که نقش ژئوپلیتیک خلیج فارس و تاثیر آن بر امنیت ملی ایران در فصلهای مختلف مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است . که در نتیجه یافته های تحقیق به صورت گویا و روشن اثبات کننده تاثیر منفی حضور بیگانگان بر امنیت ملی ایران و همچنین جنبه های و پارامترها مختلف و تامین کننده امنیت ملی ایران می باشد.

-بهمن نعیمی ارفع در کتابی با نام " مبانی رفتاری شورای همکاری خلیج فارس در قبال جمهوری اسلامی ایران : ضرورت برقراری نظم نوین امنیتی در منطقه و ملاحظاتی در این زمینه " به علت شکل گیری شورای همکاری خلیج فارس پرداخته است که علت آن را تلاش کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس یعنی کویت، عربستان، امارات متحده عربی، بحرین، قطر، عمان در دهه ۱۹۸۰ جهت نیل این کشورها به وحدت در زمینه های سیاسی و فرهنگی تلقی می کنند.

-منصور آقامحمدی در پایان نامه خود برای اخذ درجه کارشناسی ارشد "ساختارهای ناهمگون اقتصاد سیاسی و واگرایی کشورهای منطقه خلیج فارس " به ساختارهای ناهمگون اقتصادی و سیاسی و واگرایی کشورهای منطقه پرداخته است.

-آقای پیروز مجتهدزاده در کتاب خود تحت عنوان "روابط ایران و اعراب خلیج فارس در پرتو ادعا نسبت به جزایر تنب و ابوموسی " به ادعای امارات متحده عربی نسبت به جزایر سه گانه پرداخته و در آن موضع گیری سایر اعضای شورا نسبت به این ادعا پرداخته است .

-آقای امیر اسدیان در کتاب "سیاست امنیتی آمریکا در خلیج فارس " به علت حضور آمریکا و منافع آمریکا در خلیج فارس و موافقت نامه های همکاری های دفاعی و پایگاه های نظامی آمریکا در منطقه پرداخته است .

-سامی حجار در کتاب "آمریکا در خلیج فارس، چالش ها و چشم اندازها " ترجمه ابوالقاسم راه چمنی به چالش های پیش روی آمریکا در منطقه و فرصت های آمریکا پرداخته است.

-محمدعلی امامی در مقاله تحت عنوان "روابط ایران و اعراب" در مجله سیاست خارجی ضعف نظامی دولت های عضو شورای همکاری خلیج فارس را علت اصلی وابستگی این کشورها به تضمین های امنیتی غرب ساخته است.

-محسن پورقلی در کتاب "سیاست خارجی ایران قبل و بعد از انقلاب" اهمیت عامل اسلام گرایی و تعیین کنندگی آن را در عرصه سیاست خارجی ایران متذکر شده است. او در این کتاب معتقد است که معیارهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران متأثر از ارزش های اعتقادی و ایدئولوژیکی، همدلی با دیگر کشورهای مسلمان، حاکمیت موازین اسلام و در نهایت اصل نه شرقی، نه غربی می باشد، بخوبی مشهور است که این کتاب نتوانسته عوامل دیگر اثر گذار بر سیاست خارجی ایران را به خوبی مشخص کند. چراکه هیچگاه روابط خارجی که یک کشور تنها متأثر از یک عامل نخواهد بود.

فصل دوم

مطالعات نظری

فصل دوم : مطالعات نظری

۱-۲ تعریف ژئوپلیتیک

واژه ژئوپولیتیک از دو کلمه «ژئو» به معنی سرزمین و «پولیتیک» به معنی سیاست گرفته شده و منظور نقش زمین و منابع آن در سیاست جهانی است. این پدیده ماهیت سیاسی دارد و با استفاده از عوامل ثابت و متغیر از قبیل منابع کمیاب و نقش انسان به نظریه پردازی و ارائه تحلیل علمی، می پردازد.

عواملی نظیر جمعیت و خصوصیات آن، منابع، نهادهای سیاسی و اجتماعی، فرهنگ و قومیت، فناوری و مانند آنرا در سیاست داخلی و خارجی کشورها مورد مطالعه قرار می دهد. به عبارت دیگر اگر ژئوپولیتیک را علم مطالعه "روابط رقابتی قدرت ها" تلقی نمائیم بر این اساس که قدرت و کشور دو پدیده متفاوتی هستند، بدین صورت که ممکن است چند کشور با هم بتوانند یک قدرت تشکیل دهند، یا کشوری به تنهایی یک قدرت باشد و یا مجموعه ای از چند شرکت به یک قدرت مبدل گردند. (مجتهدزاده، ۱۳۸۷)

ژئوپولیتیک علاوه بر این به تفسیر وقایع نیز می پردازد و آینده را پیش بینی و خط مشی سیاسی کشور را تعیین می کند. (ولدانی، ۱۳۸۴: ۲)

در ژئواستراتژی نیز، عوامل جغرافیای طبیعی و انسانی و رابطه آن با استراتژی مطالعه می شود؛ و در ژئواکونومی راهبردهای اقتصادی به منظور حفظ اقتصاد ملی یا بخش های حیاتی آن و کسب کلیدهای کنترل از طریق ساختار سیاسی و خط مشی های مربوط به آن، تحلیل می گردد. (عزتی، ۱۳۸۰: ۱۱۰)

۲-۲- منطقه یا ناحیه ژئوپلیتیکی :

منطقه ژئوپلیتیکی بر پایه یک منطقه یا فضای جغرافیایی متجانس از حیث ساختاری و یا کارکردی شکل می گیرد. هویت یابی منطقه ژئوپلیتیکی مستلزم باردار شدن سیاسی منطقه جغرافیایی متجانس و عناصر مربوط به آن است. به عبارتی دیگر اگر عناصر ساختاری و کارکردی یک منطقه جغرافیایی به صورت انفرادی یا اجتماعی یا به صورت ناقص یا کامل از بعد سیاسی نقش آفرین شود منطقه جغرافیایی تغییر ماهیت داده و به صورت منطقه ژئوپلیتیکی در می آید. در منطقه ژئوپلیتیکی بین نیروهای همگرا و واگرا رقابت هایی شکل می گیرد که در آن مرحله سازه ی ژئوپلیتیکی که مرحله ی تکامل یافته ی منطقه ژئوپلیتیکی است شکل می گیرد که در نهایت با چیرگی نیروهای همگرا سازمان منطقه ای موجودیت پیدا می کند. (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۱۱)

۲-۳- امنیت و انواع آن :

- مفهوم امنیت

امنیت را می توان هم به عنوان هدف و هم به عنوان نتیجه تعریف کرد. اگر آن را یک هدف تعریف کنیم، درحقیقت اشاره به حفظ ارزش های اصلی دارد و به عنوان یک نتیجه، امنیت به این معنی است که :

«ما نمی توانیم ماهیت آن را بشناسیم و یا اهمیت آن را بدانیم، مگر اینکه با خطرزدست دادن آن روبرو شویم. بنابراین، ازبعضی لحاظ، امنیت بر مبنای خطرانی تعریف می شود که آن را تهدید می کند.»

آرنولد ولفرز در بحثی مشابه در تعریف امنیت می گوید :

«امنیت در یک مفهوم عینی، به فقدان تهدیدها نسبت به ارزش های اکتسابی تلقی می شود و در یک مفهوم ذهنی بر اساس فقدان دلهره و نگرانی از به مخاطره افتادن ارزش ها و توانمندی لازم در کسب نتایج منصفانه ارزیابی می شود.» (چگینی زاده، ۱۳۷۹: ۶۸-۶۷)

- مفهوم امنیت ملی

مفهوم امنیت ملی از جمله مفاهیمی است که تعاریف گوناگون از آن شده است. «امنیت ملی شرایط و فضای (ملی - فراملی) را دربردارد که یک ملت در چارچوب آن می تواند اهداف و ارزشهای حیاتی مورد نظر خویش را در سطح ملی و بین المللی گسترش دهد و یا دست کم در برابر تهدیدات بالقوه و بالفعل عوامل داخلی و خارجی، آن را حفظ نماید.»

مفروضات اصلی در این بحث این است که :

۱- هیات حاکمه مفسر اصلی اهداف، منافع، تهدیدات و امنیت ملی در کشور است.

۲- امنیت ملی یک امر نسبی و ذهنی است که در شرایط گوناگون زمانی و مکانی برداشت های متفاوتی از آن می شود. (درویشی سه تلانی، ۱۳۷۴: ۱۴۲)

حال این خطرچه از ناحیه داخل کشور باشد یا از ناحیه خارج کشور، بهرحال امنیت هم در سطح داخلی و هم در سطح خارجی به استقرار شرایطی نظر داشت که حاکمیت و قلمرو دولت نه از سوی نیروهای داخل کشور و نه از سوی کشورهای خارجی مورد تهدید قرار نگیرد. (ره پیک، ۱۳۷۷؛ ۱۳۰)

«هرگونه تجاوز به حق حاکمیت دولتها در اداره امور داخلی و خارجی آنها، تهدید در برابر امنیت ملی آن کشورها به شمار می آید» .

اما این تعریف، محقق را با دشواریهای روبرو خواهد ساخت زیرا در عمل تعیین این امر که حق حاکمیت کشور چه زمانی مورد تجاوز قرار می گیرد، دشوار است .

تهدیدات امنیت ملی را می توان تهدیدهایی دانست که اهداف و ارزشهای حیاتی یک کشور را به گونه ای در معرض خطر قرار دهند و بیم آن می رود که در آن اهداف و ارزشها تغییر ماهوی و اساسی صورت پذیرد. (درویشی سه تلانی، ۱۳۷۴: ۱۴۴)

شاید بتوان دیدگاههای مطرح شده پیرامون تحول مفهوم امنیت را در چهار دسته تقسیم بندی نمود :

- ۱- گروهی بر این عقیده اند که مفهوم امنیت را باید به " سمت پائین" (down wards) از کشورها به گروهها و افراد - توسعه داد .
- ۲- بعضی دیگر اعتقاد دارند که امنیت را باید به "سوی بالا" (up wards) از کشورها به فضای زیست (Biosphere) گسترش داد .
- ۳- برخی طرفدار توسعه افقی مفهوم امنیت - حرکت از امنیت نظامی به امنیت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و امنیت انسانی هستند .
- ۴- به باور عده ای مسئولیت سیاسی تأمین امنیت از دولت های ملی در همه ابعاد یعنی در سمت بالا به نهادهای بین المللی، در سمت پایین به حکومت های محلی و منطقه ای، در جهت افقی نیز به سازمانهای غیرحکومتی، افکار عمومی، مطبوعات و نیروهای طبیعی یا بازاری توزیع شده است . (عسگری، ۱۳۸۲: ۳۴) یکی از مسائل اساسی که مکاتب، نظریات و رویکردهای امنیتی معمولاً به آن اشاره می کنند مفهوم پردازش امنیت است. برخی در بیان مفهوم امنیت به تعاریف ساده بسنده می کنند و برخی دیگر با بررسی عمیق تر تلاش کرده اند تا به چارچوب یا قالبی برای بیان مفهوم امنیت دست یابند. امنیت واژه ای عربی از ریشه "امن" است. و تعاریف گوناگونی که تقریباً معانی یکسانی را می رساند. لغت، امنیت به معنای امن بودن: امنیت داشتن. (شهر امن است) و بی خطر بودن (جاده ها امن نیست) امن و امان: آرام و خالی از موجبات بیم و هراس / امنیت: وضع یا کیفیت نبودن خطر یا آشوب، ایمنی است معادل انگلیسی این واژه ی SECURITY و در عربی «الامن» می باشد. (بهرام زاده، ۱۳۸۵: ۳) تعریف اصطلاحی واژه ی امنیت ملی با توجه به نظریات تضاد در جامعه شناسی سیاسی، امنیت ملی را می توان شامل گزینه های زیر دانست:

الف - وضعیتی که در آن شکاف های اجتماعی (اساسی در سطوح ملی) فعال نشده باشند. (به عبارت دیگر تفاوت ها و علائق گوناگون - که وجود آنها در هر جامعه ای طبیعی است - به صورت تضاد منفی ادراک نشوند.)

ب - وضعیتی که در آن شکاف های اجتماعی « فعال » شده باشد اما امکان ابراز و حل و فصل نهادینه شده ی (قانونی) آن موجود باشد. (صرف ابراز قانونی بدون امکان حل و فصل نهادینه شده ی شکاف های اجتماعی فعال خود مخرب است.)

ج - وضعیتی که شکاف های اجتماعی به سرعت فعال شده، امکان ابراز و یا حل و فصل نهادینه شده ی آن موجود نباشد، اما توانایی لازم در جهت مدیریت بحران و کنترل از طریق نیروهای امنیتی (نظامی / انتظامی) موجود باشد. (بهرام زاده ، ۱۳۸۵: ۳)

اصطلاح امنیت ملی به پیدایش دولت های ملی که با از میان رفتن حکومت های ملوک الطوائفی، رشد سرمایه داری، تشکیل حکومت های مردمی در اروپا و سقوط امپراطوری های بزرگ شکل گرفتند، باز می گردد. امنیت ملی از ترکیب دو واژه ی «امنیت» و «ملی» مفهوم جدیدی است که به طور عمده بر تهدیدهای نظامی علیه دولت ها استوار است. (پورسعید، ۱۳۸۷: ۱۲۰)

بعد از جنگ جهانی دوم امنیت ملی چند بعدی شد و جنبه های نظامی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی را دربرگرفت. با وقوع جنگ های جهانی اول و دوم، نقش روزافزون اقتصاد در هدایت ماشین جنگی دولت ها آشکار گردید و توانایی اقتصادی دولت ها در جنگ به عنوان بخشی از ابعاد امنیت ملی کشورها مورد توجه قرار گرفت. باری بوزان معتقد است: «امنیت ملی از لحاظ مفهومی، ضعیف و از نظر تعریف مبهم ولی از نظر سیاسی قدرتمند باقی مانده است.» (ماندل؛ ۱۳۷۹: ۴۰)

در تعریف امنیت ملی اختلاف نظر است. این اصطلاح در دایره المعارف علوم اجتماعی «توان یک ملت در حفظ ارزش های داخلی از تهدیدات خارجی» تعریف شده است (ترابی، ۱۳۷۹: ۱۷۹) و در تعریف دیگری آمده است: «امنیت ملی، یعنی دستیابی به شرایطی که به یک کشور امکان می دهد از تهدیدهای بالقوه یا بالفعل خارجی و نفوذ سیاسی و اقتصادی بیگانه در امان باشد و در راه پیشبرد امر توسعه ی اقتصادی، اجتماعی و انسانی و تأمین وحدت و موجودیت کشور و رفاه عامه، فارغ از مداخله ی بیگانه گام بردارد.» (روشندل؛ ۱۳۸۴: ۱۳)

ابعاد امنیت ملی

امنیت اجتماعات بشری به ۶ مقوله تقسیم می شود: نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و فرهنگی.

الف: امنیت نظامی: این نوع امنیت به اثرات متقابل توانایی های تهاجمی، دفاعی مسلحانه دولتها و نیز برداشت آنها از مقاصد یکدیگر بوده است. قدرت ملی جوهر اصلی مفهوم امنیت ملی است. امنیت نظامی نیز به عنوان اصلی ترین عنصر قدرت ملی محسوب می شود. به اعتقاد بسیاری، تهدید نظامی هنوز اصلی ترین تهدید برای یک دولت محسوب می شود، زیرا تهدید نظامی همه اجزا دولت اعم از